

NARODOWE I ETNICZNE UWARUNKOWANIA KULTURY FIZYCZNEJ

Kategoria narodu odgrywa fundamentalną rolę w myśli socjologicznej XIX i XX stulecia. Od czasu Wiosny Ludów rozprzestrzeniło się bowiem przekonanie, że ludzkość jest całością złożoną z grup etnicznych, narodowości i narodów, które mają niezbywalne prawo do wolności i suwerenności, to jest do niezakłóconego przez siły wewnętrzne i zewnętrzne, swobodnego rozwoju. Szczególnie dziś staje się oczywiste, że nawet uniwersalne wartości społeczne realizują się najlepiej poprzez rozmaite formy emancypacji narodowej.

Teza ta sprawdza się przede wszystkim w procesach dekolonizacji krajów rozwijających się, które poszukując swoistego wyrazu na podstawie własnej tradycji, odnajdują go w poczuciu tożsamości narodowej. Ma ona także swoją wymowną ilustrację w krajach Europy Środkowej i Wschodniej, gdzie wielokierunkowe drogi społecznej przebudowy obejmują także aspiracje narodowo-wyzwoleńcze poszczególnych narodowości, zmierzające do powstania nowych państw jednolitych etnicznie. Także w Europie Zachodniej i Ameryce odżyły aspiracje oraz towarzyszące im konflikty i antagonizmy powstałe na tle różnic kulturowo-etnicznych. Słowem socjologiczna problematyka narodu, procesów i ruchów etnicznych nie pozostaje sprawą przeszłości, ale ma także istotne znaczenie dla rozświetlenia istotnych problemów współczesnego społeczeństwa.

Zjawiska te i procesy determinują w dużym stopniu system wartości i zachowań w obrębie różnorodnych form kultury fizycznej, które posiadając wiele walorów o charakterze uniwersalnym przyjmują w określonych przestrzeniach i czasem przejawach oblicze swoiste, ukształtowane właśnie poprzez fakt zróżnicowania narodowego społeczności świata.

Pojęcie narodu

W literaturze przedmiotu istnieje wiele prób określenia narodu jako kategorii socjologicznej¹ Na ogół autorzy zgadzają się, że naród pozostaje

---

¹ J. J. Wiatr (1973): *Naród i państwo*. Warszawa; F. Znaniecki (1990): *Współczesne narody*. Warszawa; A. Kłoskowska (1996): *Kultury narodowe u korzeni*. Warszawa.

wspólnotą, w której dominują więzy pokrewieństwa, braterstwa i sąsiedztwa. Ponadto wskazuje się, iż ma on charakter dynamiczny i kształtował się zazwyczaj poprzez długowiekowe dzieje i jako w pełni dojrzały powstał dopiero w epoce kapitalizmu, a więc najwcześniej pojawił się w Europie. Zanim wystąpił w postaci w pełni dojrzałej, istniał niejako potencjalnie: w formie rodów, grup etnicznych i narodowości.

W zależności od przyjmowanej przez poszczególnych autorów wartości podstawowej, konstytuującej naród, interesująca nas grupa społeczna definiowana jest rozmaicie. I tak socjologowie podkreślający rolę tradycji w kształtowaniu się narodu powiadają, że jest on wspólnotą historyczną, tzn., że powstał w procesie dziejowym. Pozostaje zatem wynikiem wspólnego losu historycznego określonej wspólnoty terytorialnej, którą łączą przede wszystkim więzi o charakterze subiektywnym.

W innym przypadku główny akcent położony zostaje na obiektywne czynniki konstytuujące naród. Określa się go wówczas jako wspólnotę terytorialno-ekonomiczną. Należy do nich przede wszystkim ziemia ojczysta zarówno w sensie geograficznym, jak i w znaczeniu materialnego źródła bytowania ludzi, na której tworzy się swoisty typ gospodarki i podziału pracy. Tak więc sfera bytu danej społeczności, w myśl tej koncepcji, posiada główne znaczenie dla ukształtowania się narodu.

Diametralnie różne stanowisko w tej kwestii zajmują ci, którzy postrzegają naród jako wspólnotę duchową. Ich zdaniem struktura wartości symbolicznych, a w szczególności język i sztuka decydują o swoistości i dojrzałości narodu. Stąd można być narodem nie mając ani własnego terytorium, ani nawet państwa.

Z tym ostatnim stwierdzeniem nie zgadzają się ci, którzy sądzą, że naród pozostaje przede wszystkim wspólnotą polityczną, wyrażającą się poprzez fakt posiadania własnego państwa. Niedorośnięcie do stanu niepodległości narodu jako państwa lub jej utrata jest istotną przeszkodą pełnego rozwoju narodu jako swoistej wspólnoty, stąd większość narodów z wielką determinacją dąży do samostanowienia państwowego, a więc niezależności politycznej od innych organizmów państwowych.

To właśnie na gruncie własnego państwa samostanowiącego prawa współżycia między jednostkami i grupami oraz działalności innych instytucji politycznych tworzy się najpełniejsza postać narodu jako wspólnoty psychicznej. Chodzi mianowicie o wolę bycia narodem, zgodę na wspólny los historyczny i więź uczuciową z tym systemem wartości, który określamy zazwyczaj terminem ojczyzna. W ten sposób kształtuje się świadomość tożsamości z grupą etniczną oraz postawa dumy z jej osiągnięć, co wywołuje zazwyczaj uczucia głębokiego patriotyzmu.

Scharakteryzowane dotąd rozmaite sposoby definiowania interesującej nas kategorii wyodrębnione zostały poprzez podkreślenie cechy głów-

nej, konstytuującej naród. Zazwyczaj jednak poszczególni socjologowie zajmujący się tymi zagadnieniami nie kwestionują innych właściwości, ich zdaniem – wtórnych, które współkształtują naród. Spróbujmy zatem, biorąc pod uwagę najczęściej wymieniane w różnych określeniach cechy swoiste tej grupy społecznej, sformułować definicję narodu o walorach syntetycznych.

W syntetycznym zatem ujęciu naród to trwała wspólnota ludzi, ukształtowana historycznie w obrębie własnego terytorium, na gruncie określonych tradycji i języka, połączona więzami ekonomicznymi, mająca własne instytucje polityczne, charakteryzująca się swoistą kulturą oraz poczuciem tożsamości i odrębności wobec innych grup narodowych i etnicznych.

Socjologia narodu a socjologia kultury fizycznej

Przedmiotem zainteresowań socjologów narodu są: 1) okoliczności powstania i rozwoju narodów, 2) właściwości charakterystyczne narodów w sferze cywilizacyjnej, społecznej, psychologicznej, kulturowej, 3) wkład poszczególnych narodów do skarbnicy wartości uniwersalnych, 4) relacje wzajemne między narodami: dominacji, kooperacji, podległości, 5) formy współistnienia narodów: asymilacji, przystosowania, konfliktu, antagonizmu, walki, 6) typy charakteru narodowego i stereotypów narodowych, 7) relacje między grupami narodowymi a innymi grupami i instytucjami społecznymi, a w szczególności państwowymi, 8) okoliczności i formy inwolucji narodów lub ich zanikania.

Jak więc widzimy problematyka socjologii narodu jest tyleż obszerna, co różnorodna. Stąd także zagadnienia kultury fizycznej rozpatrywane na tle czy w kontekście tej problematyki są bogate i wielokierunkowe.

Badacze zajmujący się z tego punktu widzenia interesującą nas dziedziną podkreślają rolę instytucji kultury fizycznej i zdrowotnej, w tym organizacji o charakterze sportowym w budowaniu kondycji gospodarczej i militarnej narodu. Ukazują rolę aktywności ruchowej w programach edukacji młodego pokolenia, a w szczególności w procesach budowania poczucia tożsamości narodowej. Chodzi tu przede wszystkim o rolę, jaką odgrywa sport w dziele wychowania patriotycznego wśród dzieci i młodzieży.

Interesujące z tej perspektywy są także zagadnienia międzynarodalnych oraz uniwersalnych treści poszczególnych, narodowych systemów kultury fizycznej. Mamy tu na uwadze w szczególności te wartości, które wyrażone zostały w kategoriach kalokagatii (wszechstronnego wychowania), które do skarbcza ogólnoludzkiego dorobku kulturalnego wnieśli starożytni Grecy. Jednakże można także wskazać na inne przykłady trwałego wkładu do współczesnej kultury fizycznej przez poszczególne narody w postaci np. sportów walki zrodzonych w krajach Dalekiego Wschodu, angielskich gier i zabaw

czy szwedzkiej gimnastyki. W Polsce na podobną kwalifikację zasługują np. ogrody jordanowskie czy ogrody Rau'a.

Spośród zjawisk międzynarodowych interakcji między systemami kultury fizycznej, charakterystycznych dla poszczególnych krajów, interesujący jest także fenomen dyfuzji lub narzucenia tych wzorów zachowań somatycznych, które ukształtowane zostały w klimacie tendencji dominacji poszczególnych narodów wobec innych, z pewnego punktu widzenia mniej ekspansywnych. Chodzi nam w tym przypadku o takie np. oddziaływania, jakie były udziałem Wielkiej Brytanii wobec krajów kolonialnych, o ekspansję w tej dziedzinie włoskiego czy niemieckiego faszyzmu oraz o wpływy radzieckiego modelu kultury fizycznej na zdominowane przez to mocarstwo państwa.

Te ostatnie przypadki powodują najczęściej osłabienie, a nawet uwiędnięcie rodzimych form aktywności ruchowej. Bywa jednakże tak, że na fali oporu przeciwko narzuconym wzorom obcym rozwijają się one w tempie przyspieszonym stając się czynnikiem dążeń emancypacyjnych.

Opisane sytuacje występują w tych przypadkach w postaci antagonizmu, a nawet walki. Diametralnie odmiennie układają się natomiast oddziaływania w okolicznościach syntonii i przyjaznej współpracy między poszczególnymi narodami. Wówczas najczęściej mamy do czynienia z pokojową „wymianą doświadczeń”, a więc obopólną stymulacją rozwoju nowych form aktywności ruchowej. Dobrym przykładem takich relacji może być współpraca polskiego i czeskiego Sokoła, międzynarodowa kooperacja w zakresie „sportu dla wszystkich”, a przede wszystkim rozprzestrzenienie się w skali globalnej tzw. sportów narodowych².

Oslabienie zdolności do rozwoju danego narodu lub całkowity ich zanik powodują najczęściej aktywizację postaw konformistycznych i asymilacyjnych wobec kultury innych narodów. Wówczas zacierają się także odrębności w zakresie rodzimego modelu kultury fizycznej, chętnie przyjmowane są wzory obce, postrzegane jako „wyższe” a więc nobilitujące daną grupę etniczną czy też będące symptomem jej społecznego bądź cywilizacyjnego awansu. Wówczas ewentualne sięganie do własnych „korzeni” – jak to jest np. w przypadku polonijnych organizacji kultury fizycznej – ma raczej charakter folklorystyczny aniżeli narodowy w głębszym sensie.

Znaczenie etosu narodowego w kulturze fizycznej

Kultura fizyczna w naszej szerokości geograficznej w swojej istocie ma charakter uniwersalny. Zrodzona na gruncie kultury antycznej, nasyciła się niejako wpisanymi weń wartościami: kreacji, piękna, wszechstronności roz-

---

² A. Górski (1991): Sport a Rada Europy. *Wychowanie Fizyczne i Sport* t. XXXV, nr 1; W. Lipoński (1991): *Encyklopedia sportów świata*. Poznań.

woju człowieka, ekspresji i radości życia. Była więc nieodzownym elementem kultury i stylu życia wolnych Greków, ale jednocześnie służyła ugruntowaniu poczucia ich jedności. Igrzyska panhelleńskie dobrze służyły integracji skłóconych ze sobą państw półwyspu, podobnie jak kult bogów, literatura, sztuka i filozofia.

Oczywiście nigdy nie była ona wolna od względów utylitarnych, czy szerzej – instrumentalnych. Wiązało się to najczęściej z potrzebami militarnymi. Niemniej jako idea – zapewne głównie dzięki związkom z arystokratycznym modelem życia – miała być wartością samą w sobie, godną rozwijania i pielęgnowania dla ugruntowania humanistycznych zasad funkcjonowania człowieka i współżycia między ludźmi³.

W *Pedagogice sportowej* baron Pierre de Coubertin mówiąc o indywidualnych walorach sportu podkreślał jego wpływ na zdolności umysłowe, temperament, charakter i sumienie człowieka. Ukazując jego oddziaływanie na mechanizmy społeczne, wymieniał takie zjawiska, jak: współdziałanie, względy obronne, stosunki w rodzinie, „dobry humor społeczny”, rozwój literatury i sztuki, architektura, rytuał. Toteż propagując „czysty” sport, rozwijany w ramach nowożytnego ruchu olimpijskiego postulował zniesienie wszelkich igrzysk światowych dublujących igrzyska olimpijskie i mających charakter etniczny, polityczny lub wyznaniowy⁴.

Jednakże tendencje do podporządkowania idei kultury fizycznej wyłącznie uniwersalnym (ponadnarodowym) bądź też klasowym wartościom nie wytrzymały próby czasu. Nowożytny ruch wychowania fizycznego i sportu uwikłany został od zarania w programy budowania podstaw bytu narodowego krajów Europy i Ameryki, a tam gdzie, jak np. na ziemiach polskich, walki społeczne sprzęgnięte zostały z walką o wyzwolenie narodowe hasła niepodległościowe zrosły się na trwałe z programami rozwoju wychowania fizycznego i sportu⁵. „Czego chcemy? Dokąd dążymy? W jaki sposób pewnie, szybko i rozważnie zmierzać do celu? Jaki ma być udział Sokoła we wspólnej pracy? Jakie racje określają nasze obowiązki wobec narodu?” Oto naczelne pytania, jakie twórca Sokoła stawiał przed jego członkami. „We wszystkich poczynaniach i we wszystkich dążeniach – pisał dalej – trzeba mieć na uwadze trzy stopnie więzów, które zataczają coraz szersze kręgi: przede wszystkim związek ze swoim gniazdem, następnie związki z całym Sokołem, a wreszcie więź z całym narodem”⁶. „Moi rodacy i ja – mówiła w tym samym duchu Helena

---

3 J. Lipiec (2007): *Pożegnanie z Olimpią*. Kraków.

4 P. de Coubertin (1934): *Pedagogie Sportive*. Lausanne.

5 Z. Krawczyk (1970): *Natura, kultura, sport. Kontrowersje teoretyczne w Polsce*. Warszawa.

6 M. Tyrs (1968): *Nasze zadania, kierunek i cel*. W: R. Wroczyński, K. Hądzelek (red.) *Główne kierunki rozwoju wychowania fizycznego od końca XVIII w. do 1918 r.* Warszawa, s. 139.

Kuczalska na kongresie wykształcenia cielesnego w 1911 roku w Odense – znajdujemy się tutaj nie jako przedstawiciele państw poszczególnych, ale połączeni wspólnością własnej kultury i obowiązku wobec narodu, wspólnością pracy duchowej, dążeń i uczuć”⁷

U progu naszego stulecia rozpoczął się też proces umiędzynarodawiania ruchu sportowego. W 1890 roku powstała Międzynarodowa Unia Kolarska, a do wybuchu I wojny światowej, tj. w ciągu czterech lat powołano szesnaście międzynarodowych federacji sportowych.

Równocześnie ruch olimpijski zmierzał także do zharmonizowania głoszonych przez siebie idei uniwersalizmu sportowego z realiami sytuacji krajów Europy i Ameryki, tj. na terenie swoich oddziaływań. Od początku swego istnienia stanął on mianowicie na stanowisku zasady narodowości w organizowaniu międzynarodowego współzawodnictwa sportowego. Był to wyraz uznania dla emancypacji i samostanowienia narodów oraz poszanowania narodowych aspiracji i dążeń. Było to zatem być może mimowolne uznanie faktu, iż idee ogólnoludzkie mogą realizować się we współczesnej epoce poprzez wolność i niezawisłość narodową. W tym bowiem czasie – szczególnie w Europie – instytucja państwa kojarzyła się zazwyczaj z narzędziem ucisku narodów i ludów. Dlatego też MKOl nie stanął na stanowisku zasady państwowości. Za to przyjęły tę zasadę międzynarodowe federacje sportowe. Zwycięża ona na kongresie paryskim w 1914 roku. W ten sposób zasada „all nations” zostaje niejako przekształcona w zasadę „all states” Owa charakterystyczna metamorfoza nowożytnego olimpizmu była zgodna z bardziej ogólnymi procesami realizowania się nacjonalnych idei poprzez instytucję państwa. Jednakże MKOl nie wycofał się tak łatwo z preferowania zasady narodowości, traktując ją w teorii i praktyce jako podstawę swojej polityki.

W stanowisku międzynarodowych organizacji wychowania fizycznego i sportu znalazły zatem wyraz najżywotniejsze dążenia współczesnych społeczeństw. Bowiem – jak pisał Józef Chałasiński – „naród jest właśnie tą historyczną formacją nowoczesnej epoki, która różnym rodzajom aktywności ludzkiej, różnym przejawom walki, życiu ludzkiemu w ogóle, nadawała sens moralny i moralną sankcję. Kształtowanie się narodu jest niewątpliwie wyrazem „tendencji” do ujęcia cywilizacji ludzkiej w ramy społeczno-moralnego ustroju, czyli w ramy całości społecznej opartej na zasadzie wzajemnej życzliwości ludzkiej, na zasadzie wzajemnej pomocy, na więzi społecznej wiążącej się z uświadamianiem sobie przez człowieka swojej ludzkiej istoty jako wspólnej wszystkim ludziom”⁸.

Jak się wydaje idea narodu wyrażona przede wszystkim przez państwo jest dziś ostoją narodowych systemów kultury fizycznej. Także sport jako zja-

7 H. Kuczalska (1911): Przemówienie Heleny Kuczalskiej na kongresie wykształcenia cielesnego w Odense w Danii *Ruch* nr 17-18, s. 185.

8 J. Chałasiński (1968): *Kultura i naród*. Warszawa, s. 127-128.

wisko o międzynarodowym charakterze i międzynarodowych funkcjach służy w dużej mierze umacnianiu i popularyzacji danego narodu i państwa wśród wszystkich społeczności świata. Sprzyjają temu obficie włączane do rytuału sportowego symbole: sztandary i hymny, a instytucja reprezentacji sportowej kojarzy się jednoznacznie z wartościami kraju, który swoim reprezentantom udziela niejako części swego znaczenia i prestiżu w świecie licząc jednocześnie na to, iż znaczenie to i prestiż zostaną dzięki zwycięstwom sportowym ugruntowane i pomnożone.

Ojczyzna a symbolika współczesnego sportu

Zarysowane dotąd w kategoriach ogólnych związki ideologii sportowej z wartościami narodu i państwa wymagają bardziej szczegółowej eksplikacji i konkretyzacji. Jednakże dla zrealizowania tego celu nieodzowne jest wprowadzenie innego nieco, bardziej syntetycznego pojęcia, mianowicie pojęcia ojczyzny.

Jak twierdzi Janusz Kuczyński ojczyzna jako kategoria ogólna zawiera dwie warstwy składowe. Są to – z jednej strony – materialne dobra, wartości kulturowe i konstytuujące naród istotne zdarzenia o wadze historycznej oraz – z drugiej – określona struktura postaw pojedynczych osób i całych zbiorowości, czyniących z owej obiektywnej sfery zjawisk system wartości subiektywnych⁹

Dzięki ojczyźnie i poprzez nią człowiek realizuje się w historii i wspólnocie, zyskując tym samym poczucie zakorzenienia, ciągłości i wpływu na kształtowanie ludzkiego świata. Ojczyzna zapewnia jednostce i zbiorowościom nieśmiertelność społeczną i kulturową, ład moralny i sens istnienia. W jej ramach realizuje się na co dzień poczucie bezpieczeństwa, wolności, równości, braterstwa oraz rozwój uczuć przyjaźni i miłości wobec drugiego człowieka¹⁰.

Wszystko to wyzwala, ale zarazem umożliwia, realizację postaw patriotycznych, przejawiających się w dwu wariantach: przywiązania, miłości i dumy wobec ziemi i wspólnoty regionalnej – miejsca urodzenia, które Stanisław Ossowski nazywa ojczyzną prywatną oraz wobec całego kraju i narodu, nazywanych przez tegoż autora ojczyzną ideologiczną. „Stosunek do ideologicznej ojczyzny nie opiera się na bezpośrednich przeżyciach jednostki względem ojczystego terytorium i na wytworzonych przez te przeżycia nawykach, ale na pewnych przekonaniach: na przekonaniu jednostki o jej uczestnictwie w pewnej zbiorowości i na przekonaniu, że jest to zbiorowość terytorialna, związana z tym właśnie obszarem. Moja ojczyzna w tym ideolo-

---

9 J. Kuczyński (1972): *Indywidualność i ojczyzna*. Warszawa.

10 Op. cit., s. 226-253.

gicznym znaczeniu – to ziemia mego narodu. Istotą mego związku z tą ziemią, związku ze względu na który używam w stosunku do niej zaimka dzierżawczego „moja” jest uczestnictwo we wspólnocie narodowej. To uczestnictwo stanowi warunek niezbędny i wystarczający. Wystarczy ono, aby dzieci emigrantów, które nigdy nie widziały ziemi swoich ojców, mogły tę ziemię uważać za swoją ojczyznę”¹¹.

Wchodzenie jednostki do tego typu wspólnoty, której na imię ojczyzna, dokonuje się niejako naturalnie, poprzez fakt urodzenia w danym kraju oraz wielokierunkowe i złożone procesy socjalizacji. Proces ten polega po pierwsze na przyjęciu na siebie określonych ról społecznych, na przyswojeniu sobie systemu podstawowych wartości społeczno-kulturowych oraz wyrobieniu odpowiedniego stosunku emocjonalnego wobec owych ról i wartości. Dokonuje się to na skutek uczestnictwa jednostki w trzech układach instytucji i wartości kulturowych. W strukturze grup pierwotnych, charakteryzujących się istnieniem stosunków osobistych, takich jak rodzina czy grupy rówieśnicze, w obrębie lokalnych instytucji, takich jak szkoła, Kościół, zakład pracy czy instytucje kulturalne oraz w eksterytorialnych środkach masowego komunikowania, na czoło których wysuwa się obecnie prasa, radio, telewizja i Internet. Oczywiście owe trzy układy oddziałują wzajemnie na siebie, a ponadto wzajemnie się niejako prześwietlają. Bowiem człowiek współczesny nie prowadzi życia w pełni osiadłego. Dzięki masowym migracjom, licznym podróżom podejmowanym ze względów utylitarnych, wreszcie turystyce krajowej i zagranicznej jest on w stanie spotkać się „twarzą w twarz” z tym światem zewnętrznym, który dociera do niego na co dzień w formie treści upowszechnianych przez publikatory. Toteż budowanie odpowiedniego, emocjonalnego stosunku wobec ojczyzny nie musi być sprzeczne, wręcz odwrotnie może się dopełniać z kształtowaniem otwartych orientacji wobec cudzych ojczyzn, które nie muszą być obce; mogą budzić postawy zainteresowania, uznania i szacunku. Słowem w dzisiejszej dobie człowiek zanurzając się niejako całą swą osobowością w wartości ojczystego kraju musi pozostać strukturą otwartą na dorobek ogólnoludzki zarówno w sensie dziedziczonych tradycji, jak też treści współczesne¹².

Wszystko, co dotąd powiedzieliśmy, odnosi się w jakimś stopniu także do kultury fizycznej. Wkracza ona bowiem w życie młodego człowieka w rodzinie, w kręgach koleżeńskich, w szkole i podczas wypoczynku, dla niektórych w klubach sportowych, wreszcie – poprzez publikatory, a więc pośrednio – dociera w całej złożoności i zróżnicowaniu z niemal wszystkich trybun i boisk świata. Mówimy tu w szczególności o dzieciach i młodzieży, ale wszak te same zjawiska odnoszą się w pewnym stopniu także do zbiorowości doro-

11 S. Ossowski (1967): Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny. W: *Dzieła*, t. 3, Warszawa, s. 210.

12 D. MacCannel (2005): *Turysta. Nowa teoria klasy próżniaczej*. Warszawa.

słych. Kultura fizyczna jest zatem szansą wzbogacenia i uatrakcyjnienia „ojczyzny prywatnej” jak też tego typu rzeczywistości, którą – za Ossowskim – nazwalibyśmy ojczyzną ideologiczną. Jak się wydaje szczególnie ta ostatnia sfera zjawisk jest dzięki sportowi i turystyce przybliżana i przyswajana. Bowiem dzięki szerokiemu uczestnictwu ludzi w sporcie widowiskowym i turystyce, dzięki ich stosunkowo zrozumiałym treściom i nieskomplikowanej symbolice, wreszcie ze względu na wysoką temperaturę wyzwolonych przez nie uczuć – dokonuje się intensywny proces utrwalania i rozbudowywania gamy doznań i przeżyć, ważnych z punktu widzenia potrzeby internalizacji tkwiących w tych rozdziałach aktywności, a kojarzących się z narodem i ojczyzną treści.

Charakter narodowy i stereotypy narodowe oraz ich rola w kulturze fizycznej

W literaturze socjologicznej przyjmuje się wielorakie rozumienie charakteru narodowego¹³. Dla naszych celów najbardziej przydatne będzie jedno z nich, według którego charakter narodowy to wspólnota cech osobowości członków danej grupy etnicznej. Wychodzi się tu z założenia, że społeczeństwa narodowe charakteryzują się określoną konfiguracją cech kultury i osobowości wzajemnie się określających. To, co najbardziej swoiste dla danego typu osobowości, zostało ukształtowane w obrębie społecznych ram oraz wzorów i wartości kultury grupy narodowej. Innymi słowy, charakter narodowy odnosi się do względnie trwałych cech i wzorów osobowych, które najczęściej występują wśród dorosłych członków danego społeczeństwa.

Notujemy dwojakie podejście do kwestii charakteru narodowego: normatywne i empiryczne. To pierwsze uwzględnia świadomość potoczną, której wyobrażenia o danym narodzie są przesycone interpretacjami wartościującymi i która nie stroni od ferowania ocen, czasem bardzo jednostronnych. Podejście normatywne ma zatem istotne znaczenie dla budowania rozmaitych typów ideologii społecznej wyjaśniającej i regulującej stosunki między narodami. Z drugiej strony socjologowie usiłują ustalić swoiste właściwości danego charakteru narodowego względnie obiektywnie, a mianowicie na drodze badań empirycznych.

Normatywne interpretacje charakteru narodowego budują i ugruntowują określone stereotypy narodowe, to jest tendencyjne, jednostronne i uproszczone wyobrażenia o charakterystycznych właściwościach poszczególnych grup etnicznych. Są one tym bardziej ugruntowane i żywotne, im mniejszą możliwość sprawdzenia własnych sądów o innych narodach mają osobnicy należący do danego narodu. Ta zaś jest zależna od stopnia izolacji grup naro-

---

¹³ Z. Krawczyk (1991): *Naród i procesy narodotwórcze*. W: Z. Krawczyk, W. Morawski (red.) *Socjologia. Problemy podstawowe*. Warszawa, s. 212-214.

dowych, poziomu naukowej wiedzy o innych narodach oraz modeli wychowania nastawionego na wyrobienie postaw etnocentrycznych bądź internacjonalistycznych. Stereotypy pogłębiają i utrwalają niechęci i antagonizmy między narodami, chociaż nie one wyłącznie tkwią u ich podłoża. Przyczyny tych niechęci i antagonizmów są zazwyczaj obiektywne i sprowadzają się bądź do konfliktu interesów różnych grup narodowych bądź do narosłych przez długie lata, świadomie budowanych stosunków wrogości między narodami¹⁴.

Myślenie stereotypowe w kwestiach narodowych posługuje się kategoriami „swoich” i „obcych”, przy czym z reguły prowadzi do idealizacji własnej grupy narodowej i deprecjacji innych. Bywa jednak, że dysponujemy pozytywnymi cechami innych narodów. Dzieje się tak wówczas, gdy są one dla nas godne naśladowania, gdy pozostają z nami w długotrwałych stosunkach przyjaźni i współpracy lub gdy cechują się bliskimi nam walorami charakteru narodowego. Wtedy to wychwalając walory innych narodów, schlebiamy niejako samym sobie.

Jak się wydaje problematyka charakteru narodowego ma swoje najpełniejsze zastosowanie na gruncie wychowania fizycznego i sportu masowego oraz wychowania zdrowotnego i turystycznego, w mniejszym zaś stopniu w sporcie wyczynowym i rekreacji, które oparte są głównie na wartościach i dyrektywach o charakterze uniwersalnym. To właśnie rozumienie doktryny wychowania fizycznego wyraża najpełniej związek z tzw. wartościami rdzennymi, określającymi tożsamość kulturową narodu.

Jest rzeczą charakterystyczną, iż wielkie systemy wychowania fizycznego, jakie pojawiły się w XIX stuleciu w Europie, a więc system Friedricha Ludwika Jahna, Franza Nachtegalla i Pehra Henrika Linga, a także doświadczenia francuskie w tym zakresie po 1870 r. związane były integralnie z sytuacją narodowej klęski bądź zagrożenia, a więc wyrażały potrzeby bądź aspiracje narodowe. W Polsce te same funkcje pełniły systemy wychowania fizycznego propagowane przez Henryka Jordana i Eugeniusza Piaseckiego. Jak wiadomo uzasadnień aksjologicznych owych dążeń poszukiwano w odległej tradycji historycznej. Między innymi niemiecki system wychowania fizycznego odwoływał się do wartości kultury starogermańskiej; Szwedzi i Duńczycy sięgnęli do tradycji nordyckich, wreszcie Czesi i Polacy pod wpływem idei słowianofilskich wzorów bądź uzasadnień współczesnych rozwiązań ideowych poszukiwali w odległych doświadczeniach słowiańskiej wspólnoty.

Tendencje te dawały o sobie znać szczególnie w obliczu wojen światowych oraz po ich zakończeniu, np. u progu budowy II i III Rzeczypospolitej. Niezmiernie charakterystyczne z tego punktu widzenia będzie stanowisko,

---

14 A. Jasińska-Kania (2001): *Narody, nacjonalizmy i konflikty narodowe*. W: M. Dobraczyński, A. Jasińska-Kania (red.) *Wiek wielkich przemian*. Warszawa – Toruń.

z którym w latach trzydziestych naszego stulecia wystąpił ówczesny dyrektor Centralnego Instytutu Wychowania Fizycznego, Zygmunt Gilewicz, który proponując własny program wychowania fizycznego, uwzględniający społeczno-polityczne potrzeby narodu bronił idei rozwoju powszechnego wychowania fizycznego, a szczególnie sportu, w słowach, które świadczyły o szerokim rozumieniu zagadnienia. „Stanowimy – mówił – trzydziestomilionowe państwo o silnym jądrze narodowym, posiadające mocarstwową przeszłość nacechowaną ekspansją kulturalną, odrodzone po długim okresie niewoli, posiadające świadomość swej misji dziejowej (...) Po półtorawiekowym letargu politycznym trzeba było wszystko w państwie budować od nowa, a materiał budowlany czerpać ze wspomnień dziejowych i wzorów obcych”¹⁵ W tym duchu Gilewicz proponował utworzenie narodowego planu rozwoju kultury fizycznej w Polsce, który w jego mniemaniu powinien był uwzględniać złożoną sytuację polityczną kraju lat trzydziestych.

Badania nad swoistymi cechami kultury fizycznej, a w szczególności sportu, wynikającymi właśnie ze specyficznego charakteru narodowego poszczególnych grup etnicznych prowadzone są w całym świecie. Potwierdzają one pozytywną zależność między tymi dwoma czynnikami¹⁶. Ukazują bowiem, że zarówno model sportu w poszczególnych krajach budowany jest na systemie narodowych tradycji, z drugiej jednak strony owe tradycje istotnie wzmacniają i pomnażają.

Podobnie problematyka stereotypów narodowych aplikowana jest na grunt badań i refleksji nad kulturą fizyczną. Bowiem wielką rolę w osłabieniu bądź całkowitym zanikaniu stereotypów narodowych odgrywa np. międzynarodowa turystyka. Szczególnie wycieczki krajoznawcze dzieci i młodzieży powodują, że odmienność kultury innych narodów nie jest postrzegana w kategoriach niższości/wyższości, a jedynie odrębności. Wyrabiają się w ten sposób postawy zrozumienia, a nawet uznania dla wielowymiarowości sposobów życia i obyczajów, u podstaw których leży właśnie pluralizm kultur narodowych. Nadmierny rygoryzm i tendencyjność w ocenie „innych” ustępuje wówczas miejsca spojrzeniu z dystansu, co sprzyja nawiązaniu się nici sympatii a nawet podziwu dla osiągnięć innych narodów. Dzięki tym doświadcze-

---

15 Z. Gilewicz (1935): O własne drogi w wychowaniu fizycznym, *Wychowanie Fizyczne* z. 10.

16 M. L. Krotee (1979): The Rise and Demise of Sport: A Reflection of Uruguayan Society. *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences* Vol. 445, Sept.; J. McKay (1983): The Democratization of Australian Sport: Some Preliminary Observations of a National Survey. *International Review of Sport Sociology* Vol. 18, No 3; H. Eichberg (1984): Olympic Sport: Neocolonization and Alternatives. *International Review for the Sociology of Sport* Vol. 19, No 1; E. A. Wagner, L. G. Hlad (1986): Sport as Reflector of Changes. Football, Wilderness Sport Dominant American Values, *Arena Review* Vol. 10, No 1.

niom zanikają często narosłe na skutek izolacji i niewiedzy etnocentryzmy i ksenofobie¹⁷.

Podobną rolę odgrywają sporty o zasięgu międzynarodowym. Dzieje się to na skutek licznych kontaktów sportowców całego świata na zgrupowaniach i zawodach, podczas których nawiązują się trwałe przyjaźnie i wymiana doświadczeń. Nie bez znaczenia jest także fakt, że z okazji mityngów sportowych, każdorazowo w innych krajach, młodzi ludzie mają okazję do wniknięcia „od środka” do różnych systemów kulturowych ukształtowanych na gruncie odmiennych tradycji etnicznych. Znakomitą okazję do prezentacji tego, co w kulturach narodowych oryginalne, są igrzyska olimpijskie, na których – szczególnie w czasie otwarcia i zamknięcia – demonstrowane są specyficzne formy kultury wizualnej, charakterystyczne dla kraju, który jest ich organizatorem. Być może pod tym względem jeszcze większe znaczenie mają igrzyska kontynentalne, np. panafrykańskie czy panamazajatyckie, a także narodowe – np. polonijne lub makkabi.

Wielkie mityngi sportowe, szczególnie w piłce nożnej, są jednak często okazją do ujawnienia się, a nawet brutalnej demonstracji ujemnych stereotypów narodowych. Dzieje się to wówczas, kiedy – szczególnie podczas napięć i konfliktów między nieprzyjawnymi dla siebie narodami – grupy kibiców reprezentujący zwaśnione strony demonstrują swoje agresywne postawy w postaci zachowań chuligańskich. Mówi się w takich przypadkach, iż sport stwarza okazję do podjęcia „walki bez broni”, chociaż zdarza się, iż okoliczności te sprzyjają użyciu „broni zastępczej”¹⁸.

Jak wynika z badań ujemne stereotypy narodowe nie odgrywają jednak zasadniczej roli w łamaniu konwencji sportowych na stadionach świata. Zazwyczaj przyczyny tych zdarzeń tkwią gdzie indziej: ujawniają one raczej nasilenie dewiacji charakterystycznych dla społecznych grup marginesu¹⁹

Rola czynnika rasowego w sporcie

Literatura socjologiczna poświęcona problematyce barier rasowych w sporcie jest obfita, przede wszystkim w Kanadzie i Stanach Zjednoczonych. Jej autorzy – co jest zrozumiałe – zajmują się w szczególności sytuacją Murzynów, ale także innej ludności kolorowej w Ameryce Północnej. Niemniej jednak odnajdujemy tu także wiele prac, w których autorzy nawiązują do rasowych ograniczeń dostępu do sportu także w innych krajach, szczególnie w Afryce.

---

17 Z. Krawczyk, E. Lewandowska-Tarasiuk, J. W. Sienkiewicz (red.) (2005): *Turystyka jako dialog kultur*, Warszawa.

18 Z. Dziubiński (red.) (2007): *Sport a agresja*. Warszawa.

19 E. Dunning, J. A. Maguire, P. Murphy, J. Williams (1981): If You Think you're Hard Enough. *New Society* nr 57 (1980), 27 Aug.

Ograniczenia rasowe w sporcie ukazywane są z reguły w kategoriach segregacji i dyskryminacji. W pierwszym przypadku chodzi o zobrazowanie braku dostępności ludności kolorowej do instytucji sportowych, które są zastrzeżone wyłącznie dla białych. Źródła owej segregacji nie tkwią oczywiście w samym sporcie, ale w systemie społecznym, w którym rasizm pozostaje ideologią panującą, tzn. regulującą wszelkie stosunki między ludźmi. Segregacja w sporcie jest zatem niejako następstwem rasowej polityki oświatowej, kulturalnej, ekonomicznej i socjalnej.

Warto zauważyć, że już w Starożytnej Grecji notujemy udział ludności kolorowej w sporcie wyczynowym. Działo się to wówczas, kiedy w greckich państwach-miastach nie obowiązywała zasada segregacji. Natomiast w czasach współczesnych zjawisko to nasiliło się w systemach faszystowskich, a w szczególności w krajach, które zasadę apartheidu potraktowały jako konstytutywną normę systemu społeczno-politycznego. Mamy tu na uwadze takie kraje, jak Republika Południowa Afryki i Rodezja, a w pewnym stopniu także Nowa Zelandia, gdzie przez długie lata ludność kolorowa (szczególnie Murzyni) nie miała dostępu do klubów sportowych, zarezerwowanych wyłącznie dla białych. Mogli oni zatem należeć tylko do własnych stowarzyszeń, z reguły dyskryminowanych w polityce państwa. Stąd też nie mogli reprezentować własnego kraju w spotkaniach międzynarodowych, w tym na igrzyskach olimpijskich. Stąd MKOl kierujący się niezmiennie zasadą „all nations all games” wprowadził zakaz uczestnictwa tych krajów w igrzyskach jako wyraz potępienia polityki apartheidu. Jak wiadomo osłabienie bądź całkowite załamanie się systemów rasistowskich w świecie (także w Republice Południowej Afryki) doprowadza powoli do zaniku segregacji rasowej w sporcie, co jest w dużej mierze zasługą MKOl, a także innych, międzynarodowych organizacji sportowych²⁰ Inaczej przedstawia się sprawa w tych krajach, w których, jak np. w Kanadzie i USA, nie ma formalnych zakazów przynależności niebiałych do organizacji sportowych. W tych przypadkach sprawy rasowych nierówności są bardziej skomplikowane i określane są najczęściej przez socjologów jako zjawiska dyskryminacji rasowej.

Mogą one występować w najróżnorodniejszych formach, które w ujęciu typologicznym można sprowadzić do następujących:

- Zakaz przynależności kolorowych do ekskluzywnych organizacji sportowych. Jest to kontynuacja opisanej wyżej polityki segregacji, z tym że w tych przypadkach występuje ona już nie tak drastycznie i jest natury nie tyle formalno-prawnej, ile obyczajowej. Po prostu w pewnych ekskluzywnych grupach, nie zawsze sformalizowanych (także sportowych) czarni nie bywają.

---

²⁰ E. Pudelkiewicz (1973): Społeczno-historyczne tło ideologii rasizmu w sporcie. W: Z. Krawczyk (red.) *Sport w społeczeństwie współczesnym*. Warszawa; B. D. McPherson, J. E. Curtis, J. W. Loy (1989): *The Social Significance of Sport. An Introduction to the Sociology of Sport*. Champaign, Illinois, s. 193-207.

• Niedoreprezentowanie ludności kolorowej w organizacjach sportowych w stosunku do jej procentowego udziału w danym kraju. Ta kwestia wymaga historycznego spojrzenia na uczestnictwo Murzynów w sporcie amerykańskim. Otóż z tej perspektywy okazuje się bezsprzecznie, że – z biegiem czasu – ten typ dyskryminacji maleje, a nawet zanika. Często bywa jeszcze inaczej: otóż w niektórych sportach, szczególnie zawodowych w Ameryce, notujemy czasem wysoką nadreprezentację ludności czarnej w stosunku do białych. Tak jest np. w baseballu, koszykówce, boksie a także w niektórych konkurencjach lekkoatletycznych. A oto jak przedstawiała się reprezentacja olimpijska Stanów Zjednoczonych na przestrzeni lat pod względem proporcji ludności białej i czarnej:

Rok	Kombinowana reprezentacja czarnych na igrzyskach olimpijskich letnich i zimowych (%)	Reprezentacja czarnych w populacji USA (%)
1936	3,7	11,1
1960	11,2	11,5
1980	14,6	12,1

Źródło: *McPherson, Curtis, Loy, (1989): s. 197*

• Nierówności statusu w sporcie jako instytucji. Otóż, jak wynika z badań, pozycja społeczna czarnych w sporcie jest z reguły niższa od pozycji białych. Jak już wspomnieliśmy, mają oni swój główny udział w sporcie zawodowym, podczas gdy w klubach amatorskich, cieszących się większym prestiżem, znajdują się (biorąc rzecz proporcjonalnie do ludności w ogóle) w wyraźnej mniejszości. Ponadto kolorowi funkcjonują głównie w postaci zawodników (gdzie w wielu sportach mają obecnie wyraźną nadreprezentację), a więc w roli narzędzia do robienia biznesu. Sytuacja jest natomiast zdecydowanie inna jeśli chodzi o liczby czarnych trenerów: tu są oni istotnie niedoreprezentowani, co zauważamy szczególnie na górnych piętrach stratyfikacji tego zawodu. Jeszcze bardziej drastycznie sprawa przedstawia się wśród menadżerów w klubach zawodowych: są to niemal wyłącznie przedsiębiorstwa znajdujące się w rękach białych.

• Nierówne możliwości kolorowych zawodników przy równych zdolnościach. Ta ostatnia sytuacja występuje w sportach zespołowych, które oferują poszczególnym zawodnikom miejsca bardziej „centralne” oraz „peryferyjne”. Otóż wiadomo z badań, że te pierwsze zajmują częściej biali, zaś kolorowi sytuowani są na „obrzeżach” dramaturgii spotkań sportowych. Bywa też tak, że z punktu widzenia strategii przebiegu meczu dysponujący zawodnikami trener w przypadku równych szans Murzynów i nie-Murzynów na danych pozycjach, częściej wskazuje na białych. Są to reakcje dyskryminacyjne, zazwyczaj irracjonalne czy też nie do końca nieświadomiane²¹

²¹ B. D. McPherson, J. E. Curtis, J. W. Loy (1989): op. cit., s. 200-204.